

TÜRKİYE'DE KAMU İKTİSADİ TEŞEBBÜSLERİNİN GELİŞİMİ

Mircan YILDIZ*

I. GİRİŞ

Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede yaygın şekilde görülen kamu iktisadi teşebbüsleri, devletin ekonomik yaşama müdahalesi sonucu ortaya çıkan kuruluşlardır. 19. yüzyıl başlarından itibaren ekonomik yaşamın gittikçe artan gelişme hızının 20. yüzyılda başdöndürücü duruma gelmesi sosyal yaşamda ve ideolojide önemli değişiklikler yaratmıştır. 1929 dünya ekonomik bunalımı ve ikinci dünya savaşının da bu değişimlerde büyük payı vardır. Bu gelişmeler sonucu devletin görevlerinin neler olması gerektiği konusunda yeni görüşler belirmiştir. Böylece klâsik iktisatçıların öngördüğü gibi devletin egemenlik niteliklerine dayanarak yürüttüğü faaliyetlerin (savunma, adalet dağıtma, genel idare v.b.) yanısıra toplumun refah düzeyini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunması gerektiği kabul edilmiş ve bunun için kullanılacak en önemli araç olarak da ekonomik ve mali yaşamda devletin girişimci sıfatıyla rol alması ve kuruluşlar oluşturması biçiminde kendini göstermiştir.

Gelişmiş ülkelerde daha ziyade önemli faaliyet alanlarındaki kuruluşların devletleştirilmesiyle kurulan kamu iktisadi teşebbüsleri, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında çok önemli birer araç olmuşlardır. Bu ülkelerdeki alt yapı ve sermaye yetersizliği, girişimci eksikliği, nitelikli eleman sıkıntısı gibi etkenler devletin yatırımları ya kendi oluşturduğu kuruluşlar ya da özel teşebbüsle birlikte oluşturduğu karma teşebbüsler aracılığıyla gerçekleştirmesine neden olmaktadır. İtalya, İspanya, Meksika, Brezilya, Şili, Bolivya, Venezüella, Seylan, Hindistan gibi birçok ülke kalkınmasını kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. İtalya'da IRI, İspanya'da INI, Filipinler'deki Milli Kalkınma Kurumu, Seylan'daki Devlet Sanayi Kurumu bu kuruluşların en belirgin örnekleridir. Ülkemizde ise Sümerbank ve Etibank kalkınmaya yardımcı olarak kurulan en eski kamu iktisadi teşebbüsleridir.

Türkiye'de kamu iktisadi teşebbüslerinin kalkınma aracı olarak benimsenmesi ve kullanılması cumhuriyet döneminde olmuştur. Gerçi Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde de kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) sayılabilecek bazı kuruluşlar oluşturulmuştur. Ancak KİT'lerin devletin ekonomik hayata aktif olarak müdahalesinin göstergesi şeklinde alınabileceği dönem cumhuriyetin kuruluşuyla başlar.

* Araş. Gör.; Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE KİT'LERİN GELİŞİMİ

KİT'leri, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana uygulanan iktisadi politikalar doğrultusunda gösterdiği gelişme bakımından beş dönemde incelemek mümkündür.

- Liberal Dönem,
- Devletçilik Dönemi,
- Enflasyonlu Gelişme Yılları,
- Planlı Dönem,
- 24 Ocak Kararlarından Günümüze Kadarki Gelişme.

1- Liberal Dönem (1923-1932)

Tam anlamıyla dışa bağımlı ve tarıma dayalı bir ekonomiyi devralan cumhuriyet yönetimi siyasal bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla sağlanabileceği, bunun da yine ancak sanayileşme ile mümkün olabileceği görüşündeydi. Bu yüzden ülkenin ekonomik yapısına ve belirlenen amaca uygun bir ekonomik model geliştirilmesi gerekiyordu. Nitekim 1923 I. İzmir İktisat Kongresi böyle bir ekonomik model geliştirememişse de, "Kongre'de alınan kararların himayeci, milliyetçi ve özel teşebbüse dayalı bir kalkınmayı öngördüğünü söylemek mümkündür"¹.

Kabul edilen iktisat politikası ile oluşturulan kredi kurumları (İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası), yalnız özel kesime kredi sağlamakla kalmamış, aynı zamanda kendi başına ya da kamu veya özel teşebbüsle ortaklık yaparak sanayi teşebbüsleri kurmuşlardır². Bunlardan Sanayi ve Maadin Bankası iki ayrı kurum halinde (Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası) faaliyetlerini yürütmüşse de başarılı olamamış, 1933 yılında ilk temel kamu iktisadi teşebbüsü sayılabilecek Sümerbank, sözkonusu kuruluşların yerini almıştır.

Bu dönemde diğer önemli bir olgu, özel teşebbüse geniş bağımsızlıklar ve teşvik önlemleri getiren Teşviki Sanayi Kanunu'nun çıkmasıdır. Ancak sermaye birikimi ve yetenekli kadro yetersizliği bu kanunu başarısızlığa uğratmıştır³.

1923-1932 yılları hernekadar liberal dönem olarak adlandırılmışsa da, bu dönemde devletin ekonomiye yönlendirici, özendirici ve teşvik edici nitelikteki müdahaleleri dikkati çekmektedir. Özellikle demiryolu başta olmak üzere çeşitli kamu-laştırma faaliyetleri, hazineye gelir sağlama amacıyla devletin tuz, şeker, içki ve kibrit gibi maddelerin üretimini ve ithalatını tekeline alması bu müdahalelerin somut örneğidir⁴.

Özel teşebbüs aracılığıyla kalkınma çabalarının sonuç vermemesi, bu dönemin sonunda, sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesi ve KİT'lere de önemli bir yer verilmesi gerektiğini öne süren devletçilik tartışmalarına yol açmıştır.

2- Devletçilik Dönemi (1933-1949)

Kamu iktisadi teşebbüslerinin gelişimi açısından bu dönemi üç ayrı bölümde inceleyebiliriz.

- 1 Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve Takip Edilen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa 1983, s. 26.
- 2 Sevim Görgün, Maliye Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, No: 317, İstanbul 1973, s. 118.
- 3 Sadık Baklacioğlu, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 397, Ankara 1976, s. 118.
- 4 Y. Acar, a.g.e., s. 47.

a) Savaş Öncesi Dönem (1933-1938)

Devletin ekonomiye aktif olarak müdahalesinde içsel nedenlerin yanısıra dışsal faktörlerin de büyük etkisi olmuştur. Nitekim 1929 dünya ekonomik bunalımıyla çok güç koşullar içine düşen batı ekonomik sistemlerinin ve bu sistemlerin dayandığı düşünce yapısına karşı her yerde beliren kuşkular, Avrupa'da otarşi eğilimlerinin yayılması ve başlangıçta başarılı olan Almanya ve İtalya tecrübeleri, Rusya'nın planlı kalkınma çabasında başarılı olması ve ayrıca ülkemizin dış ticaret hadlelerinin aleyhte seyir alması ve ithal güçlükleri sözkonusu dışsal faktörlerdir⁵.

Tüm bu gelişmelere bağlı olarak benimsenen devletçilik ilkesi, Cumhuriyet Halk Partisi programında şöyle tanımlanmıştır: "Ferdî mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mâmuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği sahalarda —Bilhassa iktisadi sahada— devleti fiilen alâkadar etmek"⁶.

Ancak, ülkemizde uygulanması düşünülen bu devletçilik ilkesi bazı özellikler taşımaktadır. Bu ilke doğrudan doğruya devletin sınai tesisler kurup işletmesi amaç değil, geçiş dönemine özgü bir zorunluluktur. Ekonomiye yönlendiren asıl güç özel teşebbüstür. Zamanı geldiğinde devlet faaliyetlerini özel teşebbüse devredebilir. Ayrıca devletçilik uygulaması tüm kesimlere değil, özellikle sanayiye dönüktür. Bunun yanısıra devletin yatırım yaptığı alanlarda, mali nedenle kurulan tekeller dışında, özel teşebbüs de yatırım yapabilecektir⁷.

Devlet işletmeciliğinin ilk temel örneğini 1933 yılında 2262 sayılı kanunla kurulan Sümerbank oluşturur. Bu kuruluş ulusal ekonomiye katkıda bulunabilmek için karma ekonomi kuralları ve ekonomik gereklere uygun olarak, kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde çalışıp sermaye birikimini sağlayacaktır. Ayrıca daha çok yatırım kaynağı yaratarak, yönetimindeki işletmeleri modern teknolojik yöntemlerle geniş halk kitlelerinin gereksindiği ürünleri üretmeye yöneltecek, daha sonra bu ürünleri ucuz, yaygın ve iyi bir pazarlamayla halka ulaştıracaktır⁸.

KİT'lerin gelişiminde diğer önemli bir olgu da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'dır. Planda, devletçiliğin dayandığı ilkeye göre, kamu yararına faaliyet gösterecek büyük kuruluşların devlet eliyle planlı bir şekilde kurulup işletilmesi, özel teşebbüsün ise devletin yol göstericiliği ve koruyuculuğu altında faaliyet göstermesi öngörülmektedir⁹. Tüm kesimleri kapsamasa da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın başarılı olduğu belirtilmektedir. Ancak buna dayanılarak hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1943) ikinci dünya savaşı nedeniyle uygulanamamıştır¹⁰.

Sümerbank'tan sonra devletçilik ilkesi doğrudan doğruya kurulan ikinci temel kamu iktisadi teşebbüsü Etibank'dır (1935). Bu kuruluş, enerji ve madencilik alanında hem işletme hem de bankacılık faaliyetlerini üstlenmiştir.

5 Memduh Yaşa, İktisat Maliye Politika, İstanbul 1982, s. 20.

6 M. Yaşa, a.g.e., s. 21.

7 M. Yaşa, a.g.e., s. 21-22.

8 Dündar Sağlam, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Zarar Nedenleri, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Bilim Dizisi: 2, Ankara 1980, s. 91.

9 Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933), Türk Tarih Kurumu Yayını, XVI. Seri, Sayı 14, Ankara 1972, s. 17.

10 Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi, İkinci Yazım, Birinci Baskı, Ankara 1984, s. 70.

Bunun yanısıra diğer alanlarda da önemli bazı KİT'lerin kurulduğunu görüyoruz. Özellikle bankacılık alanında, 1936 yılında Türkiye Emlâk ve Kredi Bankasının çekirdeğini oluşturan Emlâk ve Eytam Bankası, özel bir yasayla yeniden düzenlenen T.C. Ziraat Bankası, 1937'de Denizbank, 1938'de tarım alanında Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kurulmuştur¹¹.

Sayılarının giderek artması ve ekonomide önemli bir yere sahip olmaya başlaması, KİT'lerin aynı hukuki statü altında toplanması gereğini ortaya koymuştur. Bu amaçla, 1938 yılında çıkarılan 3460 sayılı yasa, sermayesinin tamamı devlete ait olan teşebbüslerin yönetim ve denetimlerini düzenlemektedir.

Savaş öncesi döneme genel olarak bakıldığında, bu dönemi devletçilik ilkesinin en geniş anlamıyla uygulandığı yıllar olarak görmek mümkündür. Kısa bir süre uygulanmasına rağmen bu politikanın Türkiye'nin sanayileşmesi üzerindeki etkileri çok derin olmuştur. Bu hızlı sanayileşmede KİT'ler yanında 1929 yılında yürürlüğe konan himayeci gümrük politikasının da etkisi vardır.

Devletçiliğin ve KİT'lerin ekonomiye katkıları bazı göstergelerden dolayı da olsa anlaşılabilir. Nitekim 1935-1939 yıllarında ulusal gelirin artış hızı 1929-1934 dönemine göre üç kez daha yüksek olmuş, % 2,3'den % 6,5'e çıkmıştır. 1938 yılında 1929 yılına göre sanayi üretimi % 80 artmıştır. Aynı dönemde büyük sanayinin artışı % 152 olmuştur¹². Bunun yanısıra KİT'ler, modern teknolojinin ülkeye girmesini sağlamış ve bunu uygulayacak teknik eleman yetiştirmiştir. Bu kuruluşların faaliyet gösterdiği kesimlerde özel işletmecilik daha iyi gelişmiştir (Tekstil sanayiinde olduğu gibi). Ayrıca temel yatırım ve tüketim mallarının bu kuruluşlar tarafından ülke içinde üretilmesi dışa bağımlılığı azaltmıştır¹³.

b) Savaş Yılları (1939-1945)

Türkiye ikinci dünya savaşına fiilen girmemekle birlikte savaşın varlığını tüm ekonomide hissetmiştir.

Savaşın getirdiği sıkıntılar ekonomiyi büyük ölçüde sarsmış, özellikle savunma giderlerinde görülen artış, ithalatta daralma, finansman ihtiyacını da arttırmıştır. Bunu gidermek amacıyla yeni vergiler konmuş, hazine bonoları çıkarılmıştır. Öte yandan ödemelerin gecikmesi, devletin Merkez Bankasına olan borcunu ve emisyon hacmini arttırmıştır (Toptan Eşya Fiyatları Endeksi 1938 = 100 itibarıyla 1943 = 457'dir). Sonuçta devletin uyguladığı ekonomik politikanın kalkınmadan çok, mal darlığını gidermeye, karaborsayı önlemeye ve fiyat artışlarını sınırlandırmaya yönelik bir politika olduğu söylenebilir¹⁴. Nitekim bu dönemde çıkarılan ve KİT'ler açısından da önemli bazı gelişmelerin temelini oluşturan "Milli Korunma Kanunu", savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını belirlemiştir. Hatta zaman zaman müdahaleci iktisat politikası izlemek isteyen hükümetlere savaş dışında da çeşitli olanaklar sağlayabilecek bir niteliktedir¹⁵. Bu kanunun çeşitli hükümleriyle

11 S. Baklacioğlu, a.g.e., s. 119.

12 Yalçın Küçük, Planlama Kalkınma ve Türkiye, Üçüncü Basım, Ankara 1978, s. 252.

13 S. Görgün, a.g.e., s. 181.

14 Y. Acar, a.g.e., s. 52.

15 Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yayınları, İkinci Yazım, Ankara 1982, s. 245-246.

kurulan Petrol Ofisi, Et ve Balık Kurumu gibi iki önemli kamu iktisadi teşebbüsü bugün de halâ faaliyetlerini sürdürmektedir.

Savaş yıllarında devlet sanayiye daha planlı müdahalelerde bulunmak ve özel teşebbüsü yönlendirmek için, yukarıda sözünü ettiğimiz İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı yerine "1946 İvedili Sanayi Planı" nı hazırlamıştır. İç ve dış nedenlerle uygulanamayan bu plan, diğer planlardan farklı olarak bölgesel ihtisaslaşmayı, enerji kaynakları çevresinde sanayi tesisleri oluşturmayı amaçlıyordu¹⁶.

Birkaç kuruluşun kurulması dışında KİT'lerin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki gelişimi ve fonksiyonları, ülkenin savaş ekonomisi koşullarının gerektirdiği doğrultuda olduğu görülmektedir. Nitekim İkinci Dünya Savaşına kadar, toplam sanayi içinde kamu kesiminin payı artarken, savaşla birlikte bu eğilim tersine dönmüş, sözkonusu pay 1939 yılında % 25,7 iken 1945 yılında % 24,1 olmuştur¹⁷.

c) Savaş Sonrası Dönem (1946-1949)

Bu dönemde KİT'lerin dikkate değer gelişme gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü savaşa girmemesine rağmen savaştan büyük ölçüde etkilenen Türkiye ekonomisi, her savaş sonrasında olduğu gibi önemli fiyat artışlarıyla karşılaşmış ve bu soruna çözüm bulması gerekmişti. 1946 yılında yapılan % 53 oranındaki devalüasyonun* amaçlarından biri de buydu. Ayrıca diğer önemli bir iktisadi olay da, savaş sonrasında Amerikan yardımından yararlanmak isteyen yeni hükümetin 1947 İvedili Sanayi Planı yerine yeni bir İktisadi Kalkınma Planı hazırlamasıdır. Dış yardım alınmışsa da plan uygulanamamıştır.

Bu dönemin özelliği devletçiliğin tasfiyeye uğradığı bir dönem olmasıdır. "Ancak bu tasfiye, ne devlet işletmeciliğinin daralması, ne de *Devletçilik* teriminin resmen reddi biçiminde olmuştur. Devletçilik, kendini nitelendiren bütün yorum unsurları ve iktisat politikası özellikleri adım adım reddedilerek tasfiyeye uğramıştır"¹⁸. Bunda liberal bir iktisat politikasını savunan Demokrat Partinin kurulmasının büyük payı vardır. Zaten İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomilerinin birçoğunda tekrar liberalizme dönüş eğilimleri başlamıştı.

3- Enflasyonlu Gelişme Yılları (1950-1962)

1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesi, cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal yaşamında önemli bir dönüm noktasıdır. Tek parti döneminden çok partili döneme geçilmiştir. Bu döneme kadar uygulanan ekonomik politikayı, bürokratik ve tekelci olduğu, yersiz devlet müdahaleleriyle ekonominin işleyişini aksattığı, yabancılara sermayeden gereği gibi faydalanmayı düşünmediği gerekçesiyle şiddetle eleştiren, buna karşın özel sektörün güçlendirilmesi gerektiğini belirten¹⁹ Demokrat Partinin iktisadi devlet teşekkülleri konusunda benimsediği ilkeler şöyle özetlenebilir²⁰. Buna göre iktisadi devlet teşekkülleri özel kesimin yetersiz olduğu, kâr etme-

- 16 İlhan Tekeli - Selim İkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, ODTÜ Yay., Ankara 1981, s. 1-6.
- 17 Y. Küçük, a.g.e., s. 252-253.
- * Y. Acar, a.g.e., s. 53.
- 18 K. Boratav, a.g.e., s. 273.
- 19 Y. Acar, a.g.e., s. 82.
- 20 Türkân Öncel, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Ders Notları, İstanbul 1984, s. 117-118.

diđi, ayrıca tüm ekonomiyi etkileyecek alanlarda (özellikle temel sanayi, enerji san-
ralleri, liman ve su işlerinde) faaliyet gösterecektir. Bunun yanısıra madenlerin ve
orman ürünlerinin de devletçe işletilmesi düşünülmekteydi. Üstelik yukarıdaki nite-
likleri taşımayan kuruluşların "uygun koşullarla özel kesime devri" öngörülmüştür.
Ancak sözü edilen bu devir işlemi gerçekleşemediği gibi mevcut KİT'lere yenileri
de eklenmiştir.

Bu dönemde devlet, özel kesimle birlikte bazı gıda konuları ile turistik hizmet
alanında karma işletmeler kurmuştur. Ancak yalnız sermayesinin tamamı devlete
ait olan işletmeler, iktisadi devlet teşekküleri içine alınabildiğinden, karma teşeb-
büsler bu statü dışında idare edilmiştir. Bu kuruluşların devlet denetimi dışında
kalması önemli sakıncalar doğurmuş, özellikle kamu kaynaklarının israfına yol
açmıştır²¹.

1953 yılında temel mallardan olan çimento üretimi, Sümerbank yönetimin-
deki işletmelerden alınarak Türkiye Çimento Sanayii A.Ş.'ne devredilmiştir.

Eskiden iktisadi devlet teşekküleri bünyesinde olmayan ve çeşitli bakanlık-
lara bağlı döner sermayeli veya katma bütçeli idareler şeklinde yönetilen işletmele-
rin, bu dönemde iktisadi devlet teşekkülü statüsüne girdiği görülmektedir. Bu kuru-
luşlardan bazıları; Denizcilik Bankası (1951), Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu
(1950), T.C. Emekli Sandığı (1950), PTT (1953), T.C. Devlet Demiryolları (1953)
dır. Bu gelişme gerçekten ilginçtir. İktisadi anlamda Kamu İktisadi Teşebbüsü nite-
liğinde olan ve çoğu piyasa için mal ve hizmet üreten kuruluşlar, mahiyetlerine uy-
gun statüye kavuşturulmuştur.

Etibank ve Sümerbank'a bağlı olarak çalışan kuruluşlar da iktisadi devlet te-
şekkülü haline dönüştürülmüştür. 1955 yılında Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri
ile Selüloz ve Kağıt Fabrikaları, Sümerbank'ın müesseseleri iken ayrı bir İDT olmuş-
tur. 1957 yılında da Etibank'ın bünyesinden ayrılan Taş ve Kömür İşletmeleriyle,
Kömür Satış ve Tevzii Müessesesi Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu adıyla İDT'ne
dönüştürülmüştür. Azot ve Gübre Sanayi alanında da yeni bir İDT kurulmuştur.

Açıklanan iktisadi politikaya rağmen bu dönemde artma gösteren iktisadi
devlet teşekküllerinin faaliyetlerini, planlama anlayışından uzak bir şekilde yürüt-
tükleri görülmektedir. Bunun pek çok nedeni vardır. Özellikle siyasal baskılar bu
kuruluşların rasyonel bir istihdam politikası izlemesini engellemiştir. Kuruluş yeri
seçiminde de aynı faktörün rol oynadığı söylenebilir. Girdi fiyatlarındaki yüksel-
meden dolayı maliyetler arttığı halde, bu kuruluşlar yine siyasal nedenlerle fiyat-
larını ayarlama yoluna gitmemişlerdir. Sonuçta, yanlış fiyat politikası, üretim ve
dağıtımda plansız hareket etme, iktisadi devlet teşekküllerini ciddi bir finansman so-
runuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bunu da dış finansman kaynaklarına, Merkez
Bankası kredilerine ve kısa vadeli iç borçlanmaya başvurarak çözümlenmeye çalış-
mışlardır. Ancak bu çözüm yolunun süreklilik kazanması enflasyonun hızla artma-
sına neden olmuştur²².

1960 yılına kadar geçen dönem, iktisadi devlet teşekküleri açısından, gelişme
ve üretim politikalarında uzun dönemden çok, kısa dönemli hedeflere, özellikle özel

21 S. Görgün, a.g.e., s. 183.

22 S. Görgün, a.g.e., s. 183.

teşebbüsü teşvik edici hedeflere yer veren, kaynak ihtiyacının açık finansmanla karşılanmasıyla enflasyonu körükleyen, kamu kaynaklarının savurganca kullanıldığı rasyonellikten uzak bir dönem olmuştur.

KİT'lerin üretim ve dağıtımda plansız çalışmaları bu kuruluşların en çok eleştirilen yönüdür. Ekonominin içine girdiği darboğazların özellikle enflasyonun önlenmesi ve bu kuruluşların düzene konmasında uzun dönemli planların gerektiği görüşü hakim olmaya başlamıştır.

4- Planlı Dönem (1963-1980)

Bu dönemde KİT'lerin yeni bir anlayışın uygulama aracı olduğunu görüyoruz. Devlet, artık beş yıllık planlarla ekonomiyi yönlendirecektir. Ancak buradaki devletçilik anlayışının yine de ılımlı bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Nitekim 1962 yılının Temmuz ayı başında Parlatmentonun onayına sunulan hükümet programında "... Devlet eliyle yapılacak işlerde esas prensibimiz, stratejik yatırımları ve özel teşebbüsün gerçekleştiremediği yatırımları yapmak olacaktır" denmektedir²³.

1963 yılı başından itibaren uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), genel olarak, kamu kesimine ağırlık veren bir plandır. Nitekim planda, "karma teşebbüslere izin verilmeyeceği", "özel kesimin plana uygun hareket etmemesi durumunda KİT'lerin yatırım boşluğunu dolduracağı" gibi ifadelerle rastlanmaktadır²⁴. Ancak 1965 yılındaki yeni iktidar, kalkınmada özel teşebbüseye ağırlık verilmesi görüşünü benimsemiş ve "İktisadi Devlet Teşekkülleri arasında, devlet denetiminde bulunmasına gerek kalmayanlardan başlayarak bunların tedricen ve imkân olursa bir holding şeklinde halkın denetim ve mülkiyetine geçmesini sağlayacağız" taahhüdünde bulunmuştur. Bu yüzden ekonomik politikanın tekrar önceki döneme dönme eğiliminde olduğu söylenebilir²⁵.

1968 yılında yürürlüğe giren İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), o dönemin hükümetinin ekonomik felsefesini yansıtmaktadır. Nitekim planda karma şirketleri özendirici hükümler, imalat sanayiinde sürükleyici rolün özel kesime bırakılması gibi ifadeler yer almaktadır²⁶.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) ise kamu iktisadi teşebbüslerine daha çok ağırlık veren bir düşünceyle kaleme alınmıştır. Petrol, lâstik, madenler gibi stratejik kesimlerde devlet işletmeciliği esas tutulmuştur. Hem özel hem kamu kesimi kendisinden beklenen görevi yerine getirirken özel kesimin zamanında ve yeterli şekilde değerlendirilebileceği yatırım olanaklarını tekeline almadığı gibi, özel kesimin katkısını arttıracak yeni gelişme alanlarının ortaya çıkmasına da yardımcı olacaktır²⁷.

Özet olarak dört plan dönemine topluca bakıldığında KİT yatırımlarının toplam yatırımlar içinde önemli bir paya sahip olduğu görülür. Yatırım artışı-gelir ar-

23 İsmail Arar, Hükümet Programları, Ankara 1968, s. 344-350'den aktaran Dündar Sağlam, "Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında Devletçilik", Ankara İTİA Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, Ankara 1973, s. 50.

24 DPT, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 59-62.

25 D. Sağlam, a.g.m., s. 50.

26 DPT, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 101.

27 DPT, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 921.

tışı ilişkisinin planlı dönemde belli modellere bağlanması KİT'lerin ekonomideki ağırlıklarını sürdürmesine neden olmuştur. Aşağıdaki Tablo 1'de bu durum açıkça görülmektedir.

Tablo 1
Planlı Dönemde KİT Yatırımlarının Kamu ve Toplam Yatırımlar İçindeki Yeri

Plan Dönemi	Toplam Yatırımlar (1) (Milyar TL) (2 + 3)	Toplam Kamu Yatırımları (2) (Milyar TL)	KİT Yatırımları (3) (Milyar TL)	Kamu Yatırımlarında KİT Payı (%) (3/2)	Toplam Yatırımlarda KİT Payı (%) (3/1)
Birinci Plan (1963 - 1967)	63,1	33,1	11,5	34,7	18,2
İkinci Plan (1968 - 1972)	151,9	74,8	32,7	43,7	21,5
Üçüncü Plan (1973 - 1977)	649,7	296,9	147,4	49,6	22,7
Dördüncü Plan (1978 - 1982)	4.772,1	2.615,5	1.418,6	54,2	29,7

Kaynak: Meral Tecer, "KİT Yatırımları ve Proje Yönetimine İlişkin Sorunlar", TODAİE, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, Yıl 1984.

I. Plan döneminde 11,5 milyar liralık yatırım yaparak kamu yatırımlarının % 34,7'sini, toplam yatırımların da % 18,2'sini oluşturan KİT'ler, IV. Plan döneminde yatırımlar içindeki ağırlıklarını artırarak kamu yatırımları içinde % 54,2, toplam yatırımlar içinde ise % 29,7 düzeyine yükselmişlerdir. Başka bir deyişle, I. Plan döneminde kamu ve toplam yatırımlar içinde sırasıyla 1/3 ve 1/5 olan payları sonraki plan dönemlerinde sürekli artmış ve IV. Plan döneminde de kamu yatırımlarının yarısı, toplam yatırımların ise 1/4'ünü aşan bir kısmı KİT'ler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan KİT'lerin ekonomideki yatırım görevlerinin gittikçe artması, yatırımların finansmanında bu kuruluşların borçlanmaya yönelmesine, dolayısıyla KİT'lerde sermaye-borç ilişkisinin ve dengesinin bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca faiz yükümlülüklerinde meydana gelen artışlar ve fiyat-gelir-istihdam ve yurtiçi denge sorunlarının çözümünde KİT'lerin bir araç olarak kullanılması, bu kuruluşların verimlilik ve kârlılığını önlediği gibi, parasal kaynak yaratma işlevinin de gözardı edilmesine yol açmıştır. Başka bir ifadeyle, bir yandan KİT'lerin görevleri kaynaklarıyla orantısız biçimde artmış ve bu kuruluşlar yeni borç yükümlülükleri altına girmişler, diğer yandan ise siyasal nedenlerle KİT'ler istihdam politikasının aracı durumuna gelmişlerdir²⁸.

T.C. Merkez Bankası'nın KİT'lere açtığı kredilerin zaman içindeki gelişimi de bunun başlıca göstergesidir. KİT'lerden özellikle Türkiye Şeker Fabrikaları ve Top-

28 Korel Göymen, "KİT'lerin Türk Ekonomisindeki Yeri", Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yönetimi Sorunları Semineri, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, No: 206, Ankara 1976, s. 13-14.

rak Mahsulleri Ofisi, bunlara ek olarak Devlet Yatırım Bankası, diğer kamu iktisadi teşebbüsleri de önemli ölçüde Merkez Bankası kaynaklarına başvurmuşlardır. Başlangıçta fiyat ve stok düzenlemesi amacına yönelik destekleme alımları için verilen bu krediler, daha sonra KİT'lerin "görev zararının" karşılanması, yatırım ve diğer finansman gereksinimleri için verilmeye başlanmıştır. Merkez Bankası Kanunu'nda KİT'lere yatırım gereksinimi için kredi verilmesi yasaklanmış olmasına rağmen özellikle 1974 yılından sonra bütçe kanunlarıyla KİT'lere Merkez Bankası kredilerinin sağlanması yoluna yine de gidilmiş ve bu durum (aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi) kredi hacminin hayli artmasına neden olmuştur²⁹.

Tablo: 2
1962 - 1978 Döneminde Merkez Bankası Kredileri (Milyon TL.)

Yıllar	İDT	Toplam Kamu Kesimine Verilen	Kamu Yıllık Artış (%)	Toplam Kredi Miktarı	Toplam Kredi Yıllık Artış (%)
1962	630	969	—	1.824	—
1963	1.121	1.936	99,79	3.151	72,75
1964	1.144	2.534	30,88	4.140	31,38
1965	967	2.979	17,56	4.665	12,68
1966	1.349	3.968	33,19	6.671	43,00
1967	1.815	4.926	24,14	8.776	31,55
1968	1.825	5.676	15,22	10.168	15,86
1969	1.923	7.140	25,79	12.920	27,06
1970	1.979	8.088	13,27	14.565	12,73
1971	3.957	11.795	45,83	16.273	11,72
1972	4.486	13.705	16,19	19.534	20,03
1973	4.124	14.227	3,80	27.886	42,75
1974	8.770	23.524	65,35	45.816	64,29
1975	20.490	39.431	67,62	66.198	44,49
1976	40.122	68.861	74,64	111.621	67,10
1977	66.296	126.626	83,89	189.699	71,49
1978	85.590	163.525	29,18	241.886	27,51

Kaynak: Y. Kepenek, a.g.e., s. 182.

Şu noktayı önemle belirtmek gerekir ki, 1974 yılından sonra Merkez Bankası'nca KİT'lere verilen kredilerin hızla artması ekonomik gelişmenin başlıca finansman kaynağını oluşturmuştur. Ancak bu artış, yatırımlardan çok, cari giderler için kullanılmıştır. Bu konuda şöyle bir yorum getirilmektedir.

"Merkez Bankası kredilerinin KİT'ce kullanılması ilginç bir bağıntının bir halisidir. Hükümetin karışmasıyla, KİT mal ve hizmetlerinin maliyetinin altında fiyatlandırılması bunların "görev zararı" ile karşılaşmalarına neden olmakta ve bu zarar yasal olarak bütçeden karşılanmaktadır. Ancak kamu gelirlerinin yetersiz kalması sonucu özellikle 1970'li yıllarda KİT açıkları Merkez Bankası kaynaklarından, daha

doğrusu para miktarı artırılarak karşılanmıştır. Halkın diğer yönünde ise KİT'in mal ve hizmetlerini neden maliyetin altında saptanan bir fiyatla sattıklarıdır. Bu tür fiyatlamanın nedeni, temelde bu mal ve hizmetleri kullanan özel kesimin üretim maliyetini düşük tutmak ya da kâr oranını arttırmaktır denilebilir....³⁰

Tüm bu gelişmeler KİT'lerin yeniden düzenlenmesi gereğini ortaya koymuştur. Nitekim IV. Planda kabul edilen ilkeler de bu doğrultudadır: "Kamu girişimciliği kendini yaşatan ve geliştiren ekonomik kuruluşlar olarak etkin bir yapıya kavuşturulacaktır. Bu girişimler sermaye birikimini hızlandırmak, istihdam yaratmak, dengeli sanayileşme, sanayinin yurt sathına sağlıklı bir şekilde yayılmasını sağlamak için daha az sayıda güçlü birikimlere dönüştürülecektir...."³¹

Ancak IV. Planda benimsenen ilkeler bir türlü uygulamaya konamamış, 1980'li ekonomik bunalım yıllarına gelinmiştir.

Türkiye ekonomisi ve KİT'ler için yeni bir dönüm noktasını oluşturan 1980 sonrası döneme geçmeden önce planlı dönemde kurulan KİT'lere göz atmak yerinde olur.

1964 yılında çıkarılan 440 sayılı "İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında Kanun" a dayanılarak, sermayesinin tamamı devlete ait olmak üzere Devlet Yatırım Bankası (1964), Türkiye Elektrik Kurumu (1970), Çay Kurumu (1971) ve yine özel bir kanunla Bağkur (1974), ayrıca ortaklık olarak Petrokimya A.Ş. (1963), İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş. (1961), Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş. (1968) kurulmuştur.

Yine bu dönemde Devlet Sanayii ve İşçi Yatırım Bankası'nın en büyük ortak olarak katıldığı, SAN'lı kuruluşlardan da söz etmek gerekir. Ağır sanayi alanında faaliyet göstermek üzere 1975 yılında kurulan bu kuruluşların, 1978 yılından itibaren gittikçe ağırlaşan yatırım görevleri ve finansman gereksinimleri, bunların bir plan çerçevesinde çağdaş işletmecilik anlayışına göre faaliyet göstermeleri istenmiştir. Ancak yapılan düzenlemelerden de beklenen sonucun alındığını söylemek mümkün değildir. Söz konusu kuruluşları şöyle sıralayabiliriz: TÜMOSAN (Türk Motor Sanayi A.Ş.), TAKSAN (Takım Tezgâhları Sanayii A.Ş.), TEMSAN (Türkiye Elektromekanik Sanayii A.Ş.), GERKONSAN (Gerede Çelik Konstrüksiyon A.Ş.), AKMOSAN (Aksaray Motor Sanayii ve Ticaret A.Ş.), TESTAŞ (Türkiye Elektronik Sanayii A.Ş.).

5- 24 Ocak Kararlarından Günümüze

1980 yılı başlarında doruk noktasına ulaşan ekonomik bunalım, o dönemin hükümetini bu bunalıma köklü çözümler aramaya yöneltmiştir. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan "ekonomik istikrar tedbirleri" de bunun somut örneğidir. Bu kararların temel amacı, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak (ekonomik hayata aşırı müdahalenin önlenmesi, serbest rekabetin aksayan taraflarının giderilmesi, sektörler arası ayrıcalıkların en aza indirilmesi), öngörülen hedefler ise; enflasyonun önlenmesi, döviz darboğazının aşılması, KİT açıklarının kapatılması, tasarrufların artırılması, üretimin artırılması v.b.'dir³².

30 Y. Kepenek, a.g.e., s. 181.

31 DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 305.

32 Yalçın Acar, 24 Ocak Kararları ve Yapılan Tercihlerin Amaç ve Araçları, Mayıs 1982, s. 2 ve devamı.

Burada ele alacağımız konu 24 Ocak kararları ile kamu iktisadi teşebbüslerin- de uygulamaya konulan ekonomik politikanın ne yönde düzenlenip geliştiğidir. Yu- karıda da belirttiğimiz gibi 1980 öncesinde KİT'lerde uygulanan düzensiz istihdam ve yatırım politikası bu kuruluşları kaynak tüketen ekonomik birimler duruma getir- mişti. Nitekim 24 Ocak kararları alınırken kamu oyuna yansıtılan bilgilere göre, sözü edilen tarihte KİT'lerin finansman açıkları 351 milyar TL'nı bulmaktadır.

Bu açıklar, geçmiş yıllarda Bütçe ve Merkez Bankası kaynaklarına başvurula- rak kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak bu sübvansiyon politikası KİT'leri en önemli otofinansman kaynağı olan kârdan yoksun bırakmıştır. Bunun doğal sonucu olarak enflasyon körüklenmiş, hatta % 100'leri aşan oranlara varmıştır. İşte 24 Ocak karar- larının amaçlarından biri de bu açıkların KİT ürünleri fiyatlarının serbest bırakılarak kapatılması ve böylece Hazine üzerindeki yüklerinin hafifletilmesidir.

Yeni düzenlemeye göre, sübvansiyonlara konu teşkil mal listesi daraltılarak bu listenin dışındaki malları üreten kuruluşlardan sübvansiyon kaldırılmıştır. Bunun yanısıra kamu iktisadi teşebbüslerine kendi ürettikleri mal ve hizmetlerin fiyatlarını yine kendileri tarafından saptama yetkisi verilmiştir. Ayrıca daha tutarlı personel ve yatırım politikaları izlemesi ilkesi getirilmiştir³³.

24 Ocak 1980'de getirilen düzenlemeye göre bazı KİT ürünlerine yapılan zam- ların oranları aşağıda gösterilmiştir³⁴.

Mazot	: % 100	Çelik	: % 75
Motorin	: 120	Şeker	: 80
Benzin	: 45	Çimento	: 55
Gazyağı	: 100	Kağıt	: 300
LPG	: 60	Demiryolu Taşımacılığı	: 100
Taş kömürü	: 100	Denizyolu Taşımacılığı	: 100
Linyit	: 100	Tekel Ürün	: 55
Elektrik	: 120	PTT	: 75
Gübre	: 400		

Ancak temel mal ve hizmetlerin fiyatlarının saptanmasında, ilgili KİT dışında Bakanlar Kuruluna da yetki verilmiştir. Fiyatı maliyetinin altında saptanan temel mal ve hizmetlerden doğan zarar "görev zararı" adı altında Hazine'den karşılanacak- tır.

Belirlenen temel mal ve hizmetler ise şöyledir: Enerji girdileri olarak elektrik, kömür, linyit, fuel-oil, benzin, motorin, tarım girdilerinden; gübre, sanayi girdilerin- den çimento, şeker, gazete kağıdı, demir-çelik ürünleri, bakır, konsontre, haberleş- me ve ulaşım alanında PTT, hava ulaşımı, demiryolları ve denizyolları taşımacılığı, tüketim mallarından ise et ve et ürünleri, hububat, sümerbank ürünleri, çay ve kristal şeker.

24 Ocak kararlarıyla KİT'lerin sorunlarına getirilen çözümlerin ne dereceye kadar başarılı olduğunu anlamak için bazı rakamlara göz atmak yerinde olur. Nite- kim aşağıdaki veriler bu konuda bize yardımcı olabilir.

33 Y. Acar (1982), a.g.e., s. 10.

34 M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası, Belge Yayınları, No: 11, Birinci Baskı, İstanbul 1980, s. 54.

Tablo: 3
Yüksek Denetleme Kurulu'nun Denetime Giren
KİT'lerin Konsolide Kârları ve Bu Kuruluşlara
Hazinece Verilen Sübvansiyonlar*

Yıllar	Konsolide Kâr (Milyon TL)	Sübvansiyon Miktarı (Milyon TL)
1973	2.008	1.406
1974	2.717	3.684
1975**	—	—
1976	— 1.193	7.422
1977	— 12.366	12.156
1978	— 7.573	34.687
1979	10.720	79.839
1980	72.112	72.518
1981	177.635	104.669
1982	245.918	107.266

Kaynak: T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun 1974, 1977, 1979, 1981 ve 1982 Yılları Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporları.

* Tablodaki 1973 ve 1974 rakamları 1974 yılı raporundan, 1976 ve 1977 rakamları 1977 yılı raporundan, 1980 ve 1981 rakamları 1981 yılı raporundan ve 1982 yılı rakamları ise 1982 raporundan alınmıştır.

** 1975 yılına ait rapor bulunmadığından bu yıla ilişkin bir rakam verilememektedir.

Tablo: 4
Yüksek Denetleme Kurulu'nun
Denetime Giren KİT'lerin
Personel Durumu

Yıllar	Toplam Personel Sayısı
1973	419.188
1974	450.499
1975	464.405
1976	498.911
1977	537.655
1978	534.936
1979	548.436
1980	547.371
1981	541.131
1982	548.288

Kaynak: T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu'nun 1974, 1981 ve 1982 Yılları Kamu İktisadi Teşebbüsleri Genel Raporları.

24 Ocak kararlarıyla kârlı kuruluşlar haline getirilmesi amaçlanan kamu iktisadi teşebbüslerinin 1980 öncesi ve sonrası kârlılık durumları Tablo 3'de görülmektedir. Ne var ki, buradaki kârlar net olmayıp konsolide kâr niteliğindedir. 1979 yılında KİT'lerin 10,7 milyar TL olan konsolide kârları, 1980 yılında 72,1 milyar TL'na yükselmiştir. Bu kuruluşların kârlarındaki artma eğilimi 1981 ve 1982 yıllarında da devam etmiştir. Ancak bu verilere dayanarak KİT'lerin 1980 yılından itibaren kârlı kuruluşlar haline geldiklerini söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte adı geçen kuruluşlarda kârlılığın artma eğilimi gösterdiği de bir gerçektir.

Amaçlanan diğer bir nokta da KİT'lere hazinece verilen sübvansiyonların daraltılmasıdır. Tablo 3'e bakıldığında, 1973 yılından 1979 yılına gelinceye kadar katlı olarak artan sübvansiyonların, 1980 yılında ilk defa düşme gösterdiği görülmektedir. Ancak 1981 ve 1982 yıllarında yeniden artma eğilimi görülmekteyse de, bu artışların 1980 yılı öncesindeki kadar olduğu söylenemez.

24 Ocak kararlarıyla KİT'lerin daha verimli çalışmalarını sağlamak için gerçekçi bir istihdam politikası izleneceği vurgulanmıştı. Tablo 4'e bakıldığında 1980 ve 1981 yıllarında personel sayısında daralma görülmesine rağmen 1982 yılındaki personel sayısı tekrar 1979 yılındaki duruma ulaşmıştır.

Bu sonuçlardan da anlaşıldığı üzere Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin açıklarının kapatılması ve kârlı kuruluşlar olarak çalışmalarını için alınan önlemler, sorunu kökünden çözecek nitelikte değildir.

Ancak son iki yılda KİT'lerin hem yapısal hem de hukuki sorunlarını çözmek amacıyla reform sayılabilecek nitelikte düzenlemeler olmuştur. Nitekim, 11/4/1983 tarihinde çıkarılan 60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, KİT'lerin ekonomik gereklere uygun olarak verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda çalışmalarını ve sermaye birikimine yardımcı olmalarını ve böylece daha çok yatırım kaynağı yaratmalarını amaçlamıştı. Bu KHK, daha sonra 19/10/1983 ve 2929 sayılı Kanun haline dönüştürülmüştür³⁵. Bu konuda yapılan en son düzenleme ile 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'dir³⁶.

Bu yıl yürürlüğe giren Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1986) nın, kamu iktisadi teşebbüsleriyle ilgili olarak benimsediği politikalar da yukarıda sözü edilen yasal düzenlemelerin amacıyla aynı doğrultudadır. Nitekim planda KİT'lerin kârlı ve verimli çalışmalarının esas olduğu, yatırımlarını Plan hedefleri doğrultusunda enerji, madencilik, ulaştırma, haberleşme sektörleri ile rehabilitasyon ve darboğaz giderme alanlarında yoğunlaştıracakları, özel sektörün yeterli olduğu alanlarda ise yeni yatırımlardan kaçınacakları, ayrıca bu kuruluşlara bağlı bazı işletmelerin hisse senetleri satışı yoluyla halka açılmasının sağlanacağı belirtilmektedir³⁷. Bunun dışında KİT'lerin finansmanı için Merkez Bankası kaynaklarına başvurulmayacağı da vurgulanmaktadır³⁸.

35 Kemalettin Koç, "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Hukuki ve Mali Yapıları Sorunları ve Getirilen Çözümler", Maliye Dergisi, Yıl 1984, Sayı 69, s. 35.

36 18 Haziran 1984 tarih ve 18435 (M) Sayılı Resmi Gazete.

37 DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 35.

38 DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 29.

III. SONUÇ

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadarki gelişimini incelemeye çalıştığımız Kamu İktisadi Teşebbüsleri ekonomimizde yol açtığı çeşitli sorunlara rağmen karma ekonomi sistemi içinde kalkınmaya çalışan ülkemizin vazgeçemeyeceği ekonomik birimlerdir. KİT'lerin çağdaş işletmeciliğin gereklerine uygun ve teknolojik gelişmeleri yakından izleyen bir yapıya ve siyasal baskılardan arındırılmış bir yönetime kavuşturulması bu kuruluşların kârlılık ve verimliliğini arttıracak gibi, ülke ekonomisine katkılarını da arttıracaktır.

KAYNAKLAR

- Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı (1933), Türk Tarih Kurumu Yayını, XVI. Seri, Sayı 14, Ankara 1972.
- Dündar Sağlam, Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Zarar Nedenleri, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Bilim Dizisi. 2, Kalite Matbaası, Ankara 1980.
- Dündar Sağlam, "Cumhuriyetimizin Ellinci Yılında Devletçilik", Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Cilt 5, Sayı 2, Ankara 1973.
- İlhan Tekeli - Selim İlkin, Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara 1981.
- Kemalettin Koç, "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Hukuki ve Mali Yapıları, Sorunları ve Getirilen Çözümler", Maliye Dergisi, Sayı 69, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Yayını, Ankara 1984.
- Korel Göymen, "KİT'lerin Türk Ekonomisindeki Yeri", Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Yönetimi, Sorunları Semineri, Milli Produktivite Merkezi Yayını, No: 206, Ankara 1976.
- Korkut Boratav, Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yayınları, İkinci Yazım, Ankara 1982.
- Memduh Yaşa, İktisat Maliye Politika, İstanbul 1982.
- Meral Tecer, "KİT Yatırımları ve Proje Yönetimine İlişkin Sorunlar", Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Amme İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, Ankara 1984.
- M. Sönmez, Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası, Belge Yayınları 11, Birinci Baskı, İstanbul 1980.
- Sadık Baklacıoğlu, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 397, Ankara 1976.
- Sevim Görgün, Maliye Politikası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, No: 317, İstanbul 1973.
- Türkân Öncel, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Ders Notları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1984.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Ankara 1963.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ankara 1967.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), Ankara 1973.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara 1979.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1983-1989), Ankara 1985.
- T.C. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu, Kamu İktisadi Teşebbüsleri 1974, 1977, 1979, 1981 ve 1982 Yılları Genel Raporları.
- Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi, Savaş Yayınları, İkinci Yazım, Birinci Baskı, Ankara 1984.
- Yalçın Acar, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve Takip Edilen İktisadi Politikalar (1923-1963), Bursa 1983.
- Yalçın Acar, 24 Ocak Kararları ve Yapılan Tercihlerin Amaç ve Araçları (Mayıs) 1982.
- Yalçın Küçük, Planlama Kalkınma ve Türkiye, Üçüncü Basım, Ankara 1978.
- 18 Haziran 1984 tarih ve 18435 (M) Sayılı T.C. Resmi Gazete.